

Havas Gyöngyvér

A Congregatio Missionis piliscsabai és budapesti épületei a XIX. és a XX. század fordulóján

Megjelenés alatt:

Tér, identitás, felekezetek és művelődés a Kárpát-medencében és Közép-Európában.

Szerk. SZULY, Rita. PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola–Magyar Napló, Bp., 2015.

Formázott: Betűtípus: Nem Félkövér, Aláhúzás

Formázott: Középre zárt

Formázott: Betűtípus: Nem Félkövér, Dőlt

Formázott: Betűtípus: Nem Félkövér

Formázott: Betűtípus: Nem Félkövér, Kiskapitális

Formázott: Betűtípus: Nem Félkövér

Bevezetés

A tanulmány három lazarista rendház – a piliscsabai, a budapesti Gát utcai és Ménesi úti – történetét vizsgálja, művészettörténeti, társadalom- és mentalitástörténeti szempontból. Ezek a missziósházak alkották az 1920-ban megszervezett viceprovincia három alappilléreért, ezért kerültek kiemelésre a többi magyarországi rendház közül. A dolgozat részletesen vizsgálja a fővárosi letelepedés nehézségeit a XIX. és XX. század fordulóján, a Budapest Főváros Levéltárában (BFL) őrzött építési-engedélyezési iratok és a korabeli folyóiratok alapján. A hangsúly a budapesti épületekre esik, mert CSÍKY Balázs történész már feldolgozta a piliscsabai ház történetét.¹ Ennek nyomán a dolgozat – az első lazarista missziósház esetében – a még nem vizsgált művészettörténeti, ikonográfiai megközelítésre fókuszál. Az elsődlegesen forrásközpontú tanulmány a BFL iratanyaga mellett a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (SzfvPL) rendtörténeti vonatkozású anyagára támaszkodik. A rendre vonatkozó iratok nagy része az 1950-ben történt feloszlást követően megsemmisült, vagy ismeretlen helyen van – beleértve az egyes házak historia domusát is – így a kutatáshoz csekély primer forrás áll rendelkezésre, ezért jelentősek az engedélyezési iratok között fellelhető rendtörténeti adatok. Az utolsó fejezet Hofhauser Antal (1857–1923) budapesti építész munkásságáról szól, aki a XIX. századi, Osztrák-Magyar Monarchia területén történő rendi újjászerveződés időszakának kiemelten foglalkoztatott „templom-és rendházépítője” volt, a lazarista rend fővárosi épületeit is az ő tervei szerint emelték.

Röviden a lazarista rendről

A lazarista férfi szerzetesrend (Congregatio Missionis, Misszióspapok, CM) és az Irgalmas Nővérek (Szeretet Leányai, SZL) társulatának megalapítója Páli Szent Vince (1581–1660,

¹ CSÍKY Balázs, *A lazarista atyák piliscsabai működése (1898–1950)*, jelenleg megjelenés alatt, a tanulmánykötetet szerk., ILLÉS Pál Attila, elhangzott a Lazarista rendről rendezett történeti konferencián Piliscsabán, a Marillac Szent Lujza Házban, 2007. október 15-én.

ünnepe: szeptember 27.)² francia pap. A kongregáció pápai megerősítésére 1633. január 12-én, VIII. Orbán pápa *Salvatoris Nostri* kezdetű bullájával került sor. A rend ugyanebben az évben kapta meg a Saint Lazare perjelség épületét Párizsban, ahol kialakították az első anyaházát. A Saint Lazare templom és kolostor titulusából alakult ki a lazarista kongregáció elnevezés. Regulájuk jóváhagyására 1658-ban került sor, tevékenységüket tekintve főként népmissziókat és szemináriumokat tartanak. Magyar földre lengyel csapatokkal érkeztek a törökök kiűzését követően. Mária Terézia uralkodása (1740–1780) alatt Nagyszombatban létesíthettek házat, II. József (1780–1790) azonban feloszlatta a rendet. Az osztrák provincia a XIX. században szerveződött újjá, ahol magyar tagok is tevékenykedtek, ezt követően 1898-ban, Piliscsabán nyitották meg az első népmissziós házukat, majd 1903-ban megnyílt a budapesti Gát utcai és 1909-ben a Ménesi úti házuk is.³ A magyar viceprovincia 1920. január 1-jén alakult meg, amelyet 1926-ban provinciai rangra emeltek.⁴

Piliscsaba, a lazaristák első magyar rendháza, kápolnája és annak ikonográfája

A lazaristák első magyar háza Piliscsabán, József főherceg (1833–1905) kegyes felajánlásával létesült, aki elhunyt fiának, Lászlónak (1875–1895) emlékére ajánlotta fel vadászkastélyát a rend céljaira. Az alapítólevél 1898. augusztus 22-én kelt, melyben József főherceg vállalta az átalakítási munkálatok, valamint a kápolna építésének költségeit, e mellett évi 400 forintot fizetett a rendházba érkező négy pap és három laikus testvér ellátására. A tulajdonjog továbbra is a főherceget illette, a lazarista rend csak az épület használati jogát kapta meg.⁵ A neogótikus kápolna építésével és a vadászkastély átalakítási munkálataival ifj. Eggenhofer József esztergomi műépítést bízták meg.⁶

² Páli Szent Vince életéről lásd. *Szentek élete*, szerk., DIÓS István, Bp., Szent István Társulat, 2001⁵, 697–703.

³ PUSKELY Mária, *Lazaristák: Congregatio Missionis, Misszióspapok CM, 1625* = Uő., *Ezer év szerzetessége: Szerzetesség – és Művelődéstörténeti Enciklopédia II.*, Bp., Dinasztia Kiadó-ház Rt., 1998, 702–704., 1330–1332.; a lazaristák magyarországi történetéről lásd még: SZFVPL - Kézirattár - No. 1703/10. (POTYONDI Imre, *Lazaristák egyházmegyéinkben* gépelt irat; FEDELES Tamás, *A Congregatio Missionis magyarországi története (1686–1926) = Tanulmányok Pécs történetéből* 8. Szerk.: FONT Márta, VARGHA Dezső, Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2001, 107–125.; CSÍKY Balázs, *A lazarista atyák piliscsabai működése...* i. m., 2007. ; KANÁSZ Viktor, *Piliscsaba, Szent Vince Kollégium: Építéstörténeti kutatási dokumentáció*, Piliscsaba, 2013. (kézirat a szerző tulajdonában)

⁴ SZFVPL – No. 321 – Áronffy Ferenc, az új magyar tartományfőnök levele Prohászka Ottokár székesfehérvári püspöknek, 1926. április 14.

⁵ CSÍKY Balázs, *A lazarista atyák piliscsabai működése (1898–1950)...*, i. m., 2–3.

⁶ SZFVPL - Kézirattár - No. 1703/10. (POTYONDI Imre, *Lazaristák egyházmegyéinkben*, 3–4.); CSÍKY Balázs, *A lazarista atyák piliscsabai működése (1898–1950)...*, i. m., 1–3. Az *Esztergom és vidéke* című folyóirat az alábbi rövid cikket jelentette meg a rendház alapításáról: „*A piliscsabai új templom: József főherceg ő fensége a boldogult László főherceg emlékére Piliscsabán a lazarista atyák részére egy templomot építtet és az ottani vadászkastélyát kolostornak alakíttatja át. A múlt héten volt az ünnepélyes alapkövetétel. Az építés eszközésével ifj. Eggenhoff József, városunk kitűnő fiatal műépítésze bízott meg.*” (= *Esztergom és vidéke*:

Libits Adolf, – József főherceg uradalmi javainak központi igazgatója – 1897. július 29-én kelt levélben folyamodott Steiner Fülöp székesfehérvári püspökhöz (1890–1900) az építési engedély megadásáért.⁷ Az engedélyt 1897. augusztus 2-án kapták meg.⁸ A piliscsabai rendház alapkövetételére 1897. szeptember 8-án, Kisboldogasszony napján került sor, a kápolnát Steiner Fülöp székesfehérvári püspök szentelte fel 1898. április 24-én. A kápolna a Szeplőtelenül Fogantatott Szűz Mária tiszteletét hirdeti, Magyarországon elsőként a Labouré Szent Katalin (1806–1876, ünnepe december 31.) látomásaihoz fűződő Csodás Érem címet kapta.⁹ A templomhoz tartozó két harangot Thury János budapesti harangöntő készítette. Steiner Fülöp a harangokon feltüntetendő szentek közül ötletként felveti a Szent Szűz képmását, a rendalapító Páli Szent Vincét, vagy bármely József főherceg által tisztelt szent ábrázolását. A főherceg döntésére „Az egyik harangon Szent László képe kerül, László tiszteletére körirattal, a másikon a Szent háromság képe van besütve (...)”¹⁰

A kápolna felújítására 1913-ban került sor, ekkor a belső teret (a kápolnát, a sekrestyét, a könyvtárat és az oratórium boltozatát) újrafestette – szeptember 13. és november 5. között – két olasz festő, Bierti és Gurisatti. A munkálatok költsége 1163 korona volt. A főoltár és a két mellékoltár szobrainak megfestésével a Rétyai és Benedek egyházi műintézetet bízták meg 1422 koronáért. Ezt követően több alkalommal kellett – főként vihar okozta kár következtében – javításokat végezni (1922, 1924, 1929).¹¹

A piliscsabai kápolna képi programjában egyszerre láthatóak rendtörténeti (Labouré Szent Katalin, Marillac Szent Lujza) magyar (Árpád-házi Szent László, Árpád-házi Szent Kinga), illetve Habsburg vonatkozású szentek (Názáreti Szent József, Nepomuki Szent János). A szenttisztelet egymásra épülő rétegeivel egybemosódott a középkori apostoli királyság és a Habsburg-dinasztia határvonala, mellyel a folytonosság és legitimitás nyert kifejezést. A barokk ikonográfiában vált jellemzővé a nemzeti és dinasztikus szentek egy képi

Társadalmi és kulturális folyóirat, főszerk. KÖRÖSY László, Esztergom, XIX. évf., 1. szám, 1897. szeptember 12, 6.) Az építész 1870-ben született Esztergomban, 1896-ban a budapesti Királyi József Műegyetem mérnöki szakosztályán (karán) szerzett oklevelet, az ő tervei szerint épült fel az esztergomi Főgimnázium (= Országgyűlési almanach 1901–1906, Bp., 1901.) Részt vett az esztergomi Vaszary Kolos Kórház tervpályázatán is, azonban tervei nem jutottak el a kivitelezésig (= OSVAI László, *Az esztergomi Kolos Kórház építéstörténete 1892–1902*, Esztergom, 2000, 61, 70, 96.)

⁷ SzfvPL – No. 321. /1897. július 29. (Libits Adolf levele Steiner Fülöp székesfehérvári püspöknek)

⁸ SzfvPL – No. 321. /1897. augusztus 2. (Steiner Fülöp levele Libits Adolfnak)

⁹ CSÍKY Balázs, *A lazarista atyák piliscsabai működése (1898–1950)*... , i. m., 2007, 3.

¹⁰ SzfvPL – No. 321 – 2457/1897.

¹¹ SzfvPL – Lösch István piliscsabai házfőnök levele Kuthy Istvánnak, Piliscsaba, 1939. május 9. CSÍKY Balázs, *A lazarista atyák piliscsabai működése (1898–1950)*, ... i. m., 3–4. A piliscsabai lazarista kápolnáról: *Melléklet 1–2. kép*

programon belül való megjelenítése.¹² A Habsburg-ház magyar ágához tartozó József főherceg tehát dinasztikus szentek és nemzeti szentek megjelenítését is szorgalmazta.

A szögletes záródású szentélyben helyezkedik el a főoltár neogótikus építménye. A legutóbbi restaurálására 1999 novemberében került sor, a munkálatokat – az oltár hátulján feltüntetett szignatúra alapján – Berényi László és Kolozsvári József díszítő és aranyozó művészek végezték. Anyaga festett fa, alapszíne fehér és világoskék. A felépítmény egy háromhajós, gótikus katedrális homlokzati képét mutatja, melynek félkaréjos díszítményű középső részében Szűz Mária látható, aki lábával a bűnt jelképező kígyó, illetve sárkány fejére tapos. Feje körül a – Napbaöltözött Asszony ikonográfiájával megegyezően – tizenkét csillagból álló glória van, koronát nem visel, a két karját kitarja. Felhők közül kiemelkedő félgömbön áll, mögötte a fénysugaras mandorlát szimbolizáló aranyozás látható. A Szeplőtelen Fogantatás dogmájának kimondását (1854. december 8.)¹³ követően, a Labouré Szent Katalin¹⁴ által látott Mária-jelenés alapján készített Csodás Érem Mária-ábrázolása határozta meg ezt az ikonográfiai típust.¹⁵ Szűz Mária mellett – szintén félkaréjos fülkékben – helyezkedik el Názáreti Szent József (ünnepe március 19.)¹⁶ és Nepomuki Szent János (1350–1393, ünnepe: május 16.)¹⁷ szobra. Az egyik mellékoltáron az Irgalmas nővérek (Szeretet leányainak) megalapítója, Marillac Szent Lujza (1591–1660; ünnepe: március 15.) látható, attribútuma a könyv és a gyermek, a főoltártól jobbra elhelyezkedő mellékoltáron pedig Labouré Szent Katalint szobra kapott helyet. A kápolnában látható még Szent László király (1046k.–1095. július 29., ünnepe: június 27.) szobra, aki feltehetően József főherceg vadászbalesetben, 1895. szeptember 2-án elhunyt fiának, Lászlónak a védőszentje volt. A képi programban egy másik Árpád-házi szent is helyet kapott, jobb kezében egy templom makettjét tartja, a másikban pedig liliomszál lehetett. A szobor Árpád-házi Szent Kingát (1234–1292. július 24., ünnepe: július 24.)¹⁸ ábrázolja, aki a klarissza rendbe lépett be a férje halála után, a kezében tartott makett az ószandeci klarissza zárdát szimbolizálja. Piliscsaba hosszú időn keresztül volt a pozsonyi klarisszák tulajdona, 1714 és 1782 között pedig az

¹² TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *A szentisztelet rétegei: Társadalmi hordozó rétegek* = Uő., *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században*, Bp., Osiris, 2001, 182, 184–187.

¹³ 1854. XII. 8-án, IX. Pius pápa az *Ineffabilis Deus* bullájában dogmaként hirdette ki a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatását. KOVÁCS Zoltán, *A Szeplőtelen Fogantatás dogmája* = *A Makulátlan: Mária szeplőtelen fogantatásának hite a középkortól napjainkig*, felelős kiadó, CSÉFALVAY Pál, Esztergom, Keresztény Múzeum, 2009, 7.; lásd még: GÁL Ferenc, *seplőtelen fogantatás (conceptio immaculata)* = *Magyar Katolikus Lexikon XIII.*, szerk., VICZIÁN János, Bp., Szent István Társulat, 2008, 187–188.)

¹⁴ Labouré Szent Katalin életéről = *Szentek élete...* i. m., 2001⁵, 1007–1009.

¹⁵ KONTSEK Ildikó, *A Szeplőtelen Fogantatás a művészetben* = *A Makulátlan...* i. m., 2009, 21.

¹⁶ Názáreti Szent József életéről = *Szentek élete...* i. m., 2001⁵, 163–167.

¹⁷ Nepomuki Szent János életéről = *Szentek élete...* i. m., 2001⁵, 254–257.

¹⁸ Árpád-házi Szent Kinga életéről = *Szentek élete...* i. m., 2001⁵, 473–475.

óbudai kolostorukhoz tartozott, következésképp a képi programban fontos szerepe van Árpád-házi Szent Kingának.¹⁹ Helyet kapott még Páduai Szent Antal (1195–1231., ünnepe: június 13.) szobra, akit ferences rendi ruhában, a hármass szerzetesi fogadalom cingulusával, karjában könyvvel és a halála előtt neki megjelent Gyermekek Jézussal ábrázolják.²⁰

A lazarista szerzetesek piliscsabai működését, továbbá az 1950. szeptember 7-én kelt felosztató rendelet következményeit a dolgozat nem tárgyalja, mert azt Csíky Balázs történész részletesen kifejtette a missziósház és kápolna történetéről szóló munkájában. A továbbiakban a viceprovincia két budapesti épületének felállításáról és történetéről lesz részletesen szó.

A lazaristák budapesti épületei és a letelepedés nehézségei

A Páli Szent Vince (1581–1660, ünnepe: szeptember 27.) alapította lazarista rend első budapesti házának megnyitása Bundala Mihály nevéhez fűződik, aki a nagyváradi egyházmegye áldozópapja, pápai titkos kamarás és a Központi Papnevelő Intézet lelki igazgatója volt.²¹ A lazarista rend ügyében 1898. február 11-én fordult első ízben a Székesfővárosi Tanácshoz. A Tanácsot arra kérte, hogy „*a lazarista congregatiónak Budapest Székes Főváros területén való letelepítését*” könnyítse meg, illetve „*a számukra építendő templom és lakházhoz telket, avagy megfelelő segítséget*” nyújtson. Bundala Mihály konkrétan a Tűzoltó, a Telepy és az Ernő utcák között fekvő telek átengedése, vagy kedvezményes árért való megvásárlása ügyében folyamodott. Említi, hogy a rend céljaira már 1893-ban – József főherceg védnöksége alatt – egy templomépítési alap gyűjtéséhez kezdett. A kérvényben felépített érvrendszere három pillérre támaszkodik. Elsőként „*a régi vallás-erkölcsi nevelés szükségességére*” hivatkozott, továbbá a szegényebb néprétegek lelki gondozásának fontosságáról beszélt, a szocializmus terjedésének megállítása céljából.²² A hivatkozás hátterében a korszak egyházpolitikai törekvéseit meghatározó, XIII. Leó pápa által 1891. május 15-én kiadott *Rerum novarum* szociális kérdésekkel foglalkozó enciklika állt.

¹⁹ CSÍKY Balázs, *A lazarista atyák...* i. m., 2007, 1.; lásd még: BEKE Margit, *A budavári klarisszák működése 1714-től 1782-ig = A Dunántúl településtörténete VIII.*, szerk., NEMES István, Pécs, 1990, 305–316.

²⁰ Padovai (Páduai) Szent Antal életéről = *Szentek élete...*, i. m., 2001³, 353–358.

²¹ Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL), IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. ; *Katolikus Magyarország 1001–1901: A magyarok megtérésének és a Magyar Királyság megalapításának kilencszázados évfordulója alkalmából*, I. kötet, szerk., Dr. KISS János, Dr. SZIKLAY János, Bp., Stephaneum Nyomtató Műintézet, 1902, 394.; *Katolikus Magyarország 1001–1901...* i. m., II. kötet, 1108.

²² BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (építési-engedélyezési iratok) Tan. ügyosztályi szám: 7181/ 712-VI./ 1898. Az épület tervrajzai: BFL, Tervtár, XV. 17. d 329/ 37716/2 hrsz.

Ebben a körlevélben ugyanis a munkáskérdés és a szegényebb néprétegek felkarolása kiemelt fontosságú.²³

Második érvként a fővárosban tevékenykedő Irgalmas Nővérek áldozatos munkáját említi, akik már 1853-tól, a főváros egyesítése előtti időktől részt vettek a betegek gondozásában, továbbá az oktatás terén is jelentős eredményeket értek el. A lelki vezetésüket pedig a lazarista kongregáció hivatott ellátni.²⁴

Ezt követően hivatkozott arra a szolgálatra, mely szerint: *„ezen sok magyar tagot magába foglaló, egyébként francia eredetű congregatio a magyar nemzetnek már századok óta tesz az által, hogy Rodostóban, a congregatio templomában őrzi nemzetünk egyik hőségének, II. Rákóczi Ferencnek hamvait!”*²⁵

Erre a *Magyar Szó* című napilap 1901. október 23-án megjelent számában is hivatkozott, ahol említette, hogy *„ők gondozták a törökországi magyar emigránsok lelki ügyét”*, továbbá két magyar rendtag van Konstantinápolyban is, akik hazafias magatartását gróf Széchenyi Ödön pasa is igazolhatja.²⁶

A telekeladó albizottmány 1898. március 20-án tárgyalta Bundala Mihály ügyét. A kérvény megvitatását követően javasolták a *„IX. ker. Telepy, Tűzoltó és Ernő utcák között fekvő 8650/a/1; 8650/d/2; 8650/d/13 és 8650/d/14 hrsz. és összesen 1205 ⁵⁸/₁₀₀ négyszögöl kiterjedésű fővárosi telkek”* átadását a Páli Szent Vincéről elnevezett grazi lazarista kongregáció céljaira. A telkeken kizárólag templom és rendház épülhet, e mellett a rendnek csak a használatba vételi engedély kiadását biztosítottak.²⁷

Az engedélyezési iratok arról tanúskodnak, hogy a Székesfővárosi Tanács támogatta volna a IX. kerületben (Pest, Ferencváros) egy római katolikus templom emelését. Ennek egyik oka, hogy Budapest lakossága és a katolikus hívők lélekszáma jelentősen megnövekedett, ennek következtében idővel a főváros költségén kellene új templomokat emelni, például ebben a városrészben is, így viszont a tervezett építés anyagi terhei a lazaristákra hárulnának.²⁸ A *Religio* 1899. december 30-án megjelent számában is olvasható, hogy Budapesten a hívek számához viszonyítva kevés a templom, ezt igazolta az 1899. évi karácsonyi szentmisék zsúfoltsága is. A cikk a szerzetesrendekhez is szól, miszerint a *„lazaristák, dömések, bencések, ciszterciták, premonstreiek siessenek Budapesten templomot*

²³ SZABÓ Ferenc, SJ., *Rerum novarum = Magyar Katolikus Lexikon*, XI. kötet, főszerk., DIÓS István, szerk., VICZIÁN János, Bp., Szent István Társulat, 2004, 575–576.

²⁴ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (Tan. ügyosztályi szám: 7181/ 712-VI./ 1898.)

²⁵ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. Uo.

²⁶ BUNDALA Mihály, *A „lazaristák” budapesti ügyéről Magyar Szó: Politikai Napilap*, szerk., Dr. PÁLYI Ede, Bp., 1901. október 23., II. évf., 250. szám, 1–2.

²⁷ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (Tan. ügyosztályi szám: 7181/ 712-VI./ 1898.)

²⁸ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (Tan. ügyosztályi szám: 7181/ 712-VI./ 1898.)

építeni s kivenni részüket Szent István népének pasztorációjából.”²⁹ A *Religio* 1905. október 5-én közreadott számadatok szerint, 1866-ban százharmincnyolcezer katolikus volt Budapesten, 1905 körül a számuk mintegy négyszázhuszonhétezerre nőtt.³⁰

A lélekszám megnövekedésével összefüggésben a templom és rendház emelésére tett javaslat alátámasztását szolgálta, hogy „ezen vidéken a gyárak közvetlen közelében lakik a legtöbb munkás család, akiknek közelében a lazaristák igen áldásos működést fejthetnek ki, mivel fő céljuk a munkások között a szocializmus terjedését megakadályozni.”³¹

Az 1898. április 5-én kelt *Előadói ív* adatai szerint, Bundala Mihály 1893 és 1898 között már negyvenezer forintot gyűjtött össze és még százhatvanezer forint tőkére van szükség a tervezett építkezésekre. A költségek fedezésére vonatkozóan az „esztergomi prímás, a kalocsai érsek, veszprémi, nyitrai, pécsi és székesfehérvári püspököknek elrendelték, hogy egyházmegyéjük minden parókiája évenként 10 forintot fizessen a lazarista congregatióknak. A megtelepedő lazaristák eltartásáról végül József főherceg Ő Fensége gondoskodik a ki addig is, míg rendházuk Budapesten felépül, őket Pilis Csabán ideiglenesen letelepítette.”³² A forrás alapján felmerül a kérdés, miszerint az első missziósház Piliscsabán való megnyitásának oka részben a budapesti ház körül kialakult bonyodalmas jogi és anyagi helyzetben keresendő-e, vagy független tőle? József főherceg a források szerint már 1893-ban támogatta a rend céljaira kezdett adománygyűjtést, azonban fiának 1895-ben történt váratlan halálát követően a saját birtokán telepítette le a kongregációt.

A tervezett használatbavételi engedélyről az 1898. április 6-án tartott közgyűlésen határoztak, ahol egy nyolc pontból álló szerződés-tervezetet készítettek. Ebben rögzítették, hogy a rendnek minden év január másodikán – használati díj fejében – egy ezüst forintot (kettő ezüst koronát) kellene fizetnie. Amennyiben a rend működését beszüntetné és három hónap elteltével se folytatná, a telek és minden felépítménye a főváros tulajdonába kerülne, a templom használati jogával együtt. A korszakra jellemző magyarosító törekvésekre jó példával szolgál az a kitétel, hogy a budapesti rendház tagjai csak magyarok lehetnek, továbbá a szentbeszédek és oktatás nyelveként is kizárólag a magyart használhatják. A lazarista

²⁹ *Religio: Vallás: Katolikus, egyházi, társadalmi és irodalmi folyóirat*, (továbbiakban *Religio*) főszerk. BREZNAY Béla, Bp., 1899. december 30., 58. évf., 52. szám, 416. („Vegyesek: Kevés a templom Budapesten. A mostani karácsony újra bebizonyította.”)

³⁰ *Religio*, 1905. október 5., LXIV. évf., 40. szám, 320. („Vegyesek: Négy új plébánia Budapesten: Vaszary Kolos bíbornok hercegprímás átírata a fővároshoz”)

³¹ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (Tan. ügyosztályi szám: 7181/ 712-VI./ 1898.)

³² BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (Tan. ügyosztályi szám: 7181/ 712-VI./ 1898.)

rendnek a szerződés megkötésétől számított öt éven belül fel kellene építenie, valamint használatba kellene vennie a tervezett templomot és rendházat.³³

Az elkészült tervezetet Bundala Mihály nem fogadta el, majd 1898. június 25-én írt levelében módosításokért folyamodott. Kifogásolta, hogy a főváros visszaveheti a telket egy olyan címszó alatt, mint a rend tevékenységének szünetelése, vagy megszűnése. Hangsúlyozza, hogy akár önhibájukon kívül – például betegség okán, lévén betegápolással is foglalkoznak – szünetel a tevékenységük, akkor is elveszik tőlük a telket és házukat? Indítványozta, hogy – a rend működésének esetleges megszűnése esetén – a templom felügyeleti- és tulajdonjoga a mindenkori hercegprímást illesse meg. A magyar nyelv kizárólagos használatát is finomítaná, hogy a rend az idegen nyelvűekkel is jól megértesse magát, hiszen népmissziók tartása a rend elsődleges feladatai közé tartozik, az Osztrák-Magyar Monarchia pedig soknemzetiségű állam.³⁴

A Közgyűlés végül úgy határozott, hogy az összesen 1205 ⁵⁸/₁₀₀ négyszögöl kiterjedésű, Telepy, Tüzoltó és Ernő utcák által határolt telkek „31. 892 harmincegyezer-nyolcszázkilencvenkettő forintért (...) örök tulajdonul átengedtesse.” A meghatározott vételárát a szerződés megkötésétől számított tizenöt év alatt kellett volna egyenlő, kamatmentes részletekben kifizetni. A fővárosnak továbbra is jogában állna – a fentebb olvasható vételár kamatmentes visszafizetése mellett – a telek elvétele, ha más rendeltetésű épületeket emelnének, ugyanakkor kiköti, hogyha a rend önhibáján kívül kényszerül feladatai beszüntetésére, akkor a telek tulajdonjoga a lazaristák kezén maradna.³⁵ A határozatot a *Vállalkozók Lapjának* 1898. augusztus 17-én megjelent száma is közölte: „A lazarista templom céljaira a fővárosi tanács a kiszemelt telket a kongregációnak 35.000 frt kedvezményes árért engedte át.”³⁶ A reményteljes tervezet 1898. szeptember 28-án került megfogalmazásra, az építkezés megkezdése azonban újabb akadályokba ütközött.³⁷

A IX. kerületi előjáróság 1900 márciusában a Tüzoltó utcai iskola ügyében kereste fel a Székesfővárosi Tanácsot, miszerint a tervezett lazarista épületegyüttes helyett a telkeken parkot és játszóteret létesítsenek. Ezt azzal indokolták, hogy megközelítőleg ezernyolcszáz gyermek jár az iskolába, akiknek nem tudják a szünetet a szabad levegőn eltölteni. Továbbá

³³ Budapest székesfőváros törvényhatósága 1898. április hó 6-án tartott 10. rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, 182–183, száma: 477.

³⁴ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (Tan. ügyosztályi szám: 31533/ 2817- VI./ 1898.)

³⁵ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (Tan. ügyosztályi szám: 26403-VI. / 1898.)

³⁶ *Vállalkozók Lapja*, szerk., ZSIGMONDY L., Bp., 1898. augusztus 17. XIX. évf., 33. szám, 4.

³⁷ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (Tan. ügyosztályi szám: 26403-VI. / 1898.); Budapest székesfőváros törvényhatósága 1898. szeptember hó 28-án tartott 20. rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, 425–426, száma: 1122.

említik, hogy a Tűzoltó utca másik oldalára tervezett templom és rendház a tantermek megvilágítását is elvenné. A kerületi előljáróság a templomot más telekrészre helyezné.³⁸ A Tanácsnak Hindy Kálmán királyi tanácsos, a IX. kerület II. számú iskolaszékének elnöke is írt véleményt, melyben kifejtette, hogy nem ellenzi, hogy az út túloldalán – az iskolával szemben – legyen építkezés, de az iskolától legalább harminc méterre kell lennie és befásított előkerttel kell rendelkeznie.³⁹

A lazarista rend a Tűzoltó, Telepy és Ernő utcák által határolt telkekről végül lemondott, és új telek megvételét tűzte ki célul. Erre vonatkozó információkat tartalmaz a rend ügyeit képviselő Bundala Mihály 1901. július 18-án keltezett nyilatkozata is, melyben az általa kezelt ingó-és ingatlan vagyronról rendelkezett. A lazarista missziósház céljaira kiszemelt „IX. kerület Gyep utca 15 és 17 szám alatt fekvő telek” telekkönyvileg Bundala Mihály nevére lett íratva. E mellett két betétkönyvről is beszél – „Sz. Vincze I.” (tizenkettőezer-nyolcszáz forint) és „Sz. Vincze II.” (tizenhatezer Korona) – melyeket a Pesti Első Hazai Takarékpénztárnál helyeztek el. A vagyron kezelésére vonatkozóan kijelenti: „az esztergomi Főegyházmegyét a fent körülírt vagyron örökösévé teszem azzal a megkötéssel, hogy ugyanazt a vagyont a Lazaristák rendjének átszolgáltassa, mihelyt az a rend hazánkban megtelepül és a törvények szerint jogszerzési képességgel fog bírni.”⁴⁰

Bundala Mihály másodízben 1900 májusában fordult a Székesfővárosi Tanácshoz, melyben százezer korona segélyt kért az új, – IX. kerület, Gyep utca 15 és 17 szám alatti – örök áron megvett telkeken megkezdendő építkezésekhez. A munkálatokkal kapcsolatban írja, hogy már kétfélmillió téglá áll rendelkezésre a tervek megvalósításához.⁴¹ A *Vállalkozók Lapjában* is megjelent a segély ügye: „A főváros a lazarista kongregációnak telket adott a templom céljaira. Bundala Mihály, a papnevelő intézet igazgatója, ma arra kérte a várost, hogy a lazaristáknak 100.000 koronát adjon – esetleg részletekben – az építési költségekre.”⁴²

A *Religio* 1900. augusztus 1-jén kiadott számában Bundala Mihály hosszabb írást jelentetett meg a lazaristák tervezett budapesti templomáról. Ebben közölte, hogy a rend céljaira vett új telkek nyolcvanhatezer koronába kerültek.⁴³ Hangsúlyozta, hogy a templom és

³⁸ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (Tan. ügyosztályi szám: 22350/ 4080-VI / 1900.)

³⁹ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (Tan. ügyosztályi szám: 39154/5268-VII / 1900.)

⁴⁰ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (közjegyzői okirat hiteles kiadványa, dr. Charmant Oszkár közjegyző iratai: BFL - VII.193 -1901-551.)

⁴¹ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III.

⁴²

Vállalkozók Lapja, szerk., ZSIGMONDY L., Bp.,

1900. június 6., XXI. évf., 23. szám, 6. (*Új templom*)

⁴³

A telek megvételével kapcsolatban a *Vállalkozók Lapja* is megjelentetett egy rövid cikket, ahol forintban adta meg a telek vételárát: „A lazaristák a IX. kerületi Gyep-utczában 82.000 forintért telket vásároltak s itt templomot és rendházat fognak építeni. Most

rendház berendezési költségeire, valamint a lazaristák eltartására is rendelkeznek anyagi forrással, melyet adományokból fedeznek. Számot ad továbbá arról, hogy a templom és a rendház felépítéséhez szükséges összeg majdnem teljesen rendelkezésre áll, – mely elsősorban Vaszary Kolos (1832–1915, esztergomi érsek: 1891–1912) anyagi támogatásának köszönhető – de megközelítőleg kétszázezer koronára még szükség lenne. Bundala Mihály bízik a főváros támogatásában, a kért százezer korona építési segély megadását remélte. Az építkezés megkezdését 1901. május havában tervezték.⁴⁴ A folyóirat az adományozók személyéről részletesebb közleményt is megjelentetett.⁴⁵

A százezer korona ügyében írt folyamodványt 1901. szeptember 28-án tárgyalták, határozatot pedig az október 16-án hoztak. A kért összeget megszavazták, melyet 1902-től kezdődően, – öt éven keresztül – húszezer koronás részletekben fizettek volna ki a lazaristák céljaira.⁴⁶ A határozatot azonban egyes törvényhatósági bizottsági tagok megtámadták. Arra hivatkoztak, hogy huszonötezer forintot meghaladó összeg esetében csak kétharmados többséggel lehet az eredményt elfogadni, ebben az esetben viszont nem teljesült ez a kitétel, hiszen száztizenegy résztvevőből hatvankettő igen és negyvenkilenc nem szavazat volt (a kétharmada hetvennégy igen lett volna). Sételmezték továbbá, hogy a főváros közpénzből támogasson egy letelepedési engedéllyel nem rendelkező, „idegen” rendet. Az ellenséges hangvételű levélben kijelentik: *„Letelepülési engedély után sem tartjuk megengedhetőnek ezen adományt a nélkül, hogy szerződési és kellő sancioval ellátott biztosítékot szerezzünk az iránt, hogy a felépítendő templomban kizárólag magyar és hazafias szellemű prédikációk fognak tartatni és hogy az ide települő szerzetesek is kizárólag magyar nemzetiségű és illetőségi egyének lesznek és kizárólag magyar nemzeti szellemben fognak működni.”*⁴⁷

A legteljesebb érvrendszert felsorakoztató fellebbezést Eötvös Károly fogalmazta meg 1901 októberében. A kedvezőtlen pénzügyi helyzetről írja, hogy az általános közszükséglet

arra kéri a fővárost, hogy a Tüzoltó utcában megadott telek helyett inkább 50.000 frtnyi építési hozzájárulást engedélyezzen.” = Vállalkozók Lapja, szerk., ZSIGMONDY L., Bp., 1900. október 17., XXI. évf., 42. szám, 4. („Építési hírek a fővárosból: A lazaristák temploma”)

⁴⁴ BUNDALA Mihály, *A lazaristák budapesti templomáról* = Religio, 1900. augusztus 1., 59. évf., 9.szám, 72.

⁴⁵ Religio, 1901. február 6., 60. évf., 11. szám, 88. („Vegyesek: Adakozás a magyar lazaristák budapesti templomára. A magyar lazaristáknak Budapesten építendő templomára és házára az esztergomi főkáptalan 2000 koronát adományozott. Ugyanezen célra adott Sujánszky Antal 2000 koronát, Pellet József címzetes püspök és esztergomi praelatus-kanonok korábbi adományain kívül most 2000 koronát, dr. Csernoch János praelatus-kanonok korábbi adományain kívül 400 koronát, Wenczell Antal praelatus-kanonok, szemináriumi rector szintén újabb 300 koronát, dr. Rajner Lajos praelatus-kanonok 200 koronát, Schlick István praelatus-kanonok pedig 100 koronát adott e nevezetes célra.”) E mellett például Palásthy Pál püspök 2000 koronát adott a fővárosban építendő lazarista templomra = *Esztergom és vidéke: Társadalmi és kulturális folyóirat*, (továbbiakban: *Esztergom és vidéke*) szerk., MUNKÁCSY Kálmán, 1899. február 9., XXI. évf., 12. szám, 3. („Hírek”)

⁴⁶ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (Tan. ügyosztályi szám: 77243 / 1901-I.)

⁴⁷ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III.

fedezésére sem elegendők a főváros kezelésében lévő anyagi források. Kijelenti, hogy „*a pálosi szent Vince-Lazaristák grációk, németek, már nevelődésüknél fogva is magyarellenese: az ő telepítésük nemzetellenes. (...) Országunk fővárosának pedig magyarnak kell lennie. Inkább ne legyen, mint idegen legyen. (...) Vajon mit csinál a fővárosi hatóság, ha pénzét előre kidobja s aztán mégis német lesz a hitszónoklat s hazafiatlan az a gráci szervet? Visszaveszi talán a közpénzt? De hogyan, miből és kitől? Vagy bezárja a templomot és a rendházat?*”⁴⁸

A lazaristák ügyével a *Magyar Szó* hasábjain is foglalkoztak, ahol Bundala Mihály igyekezett tisztázni a félreértéseket. Az érvelésében a lelki tényezőknél nagyobb hangsúlyt fektet az anyagi haszonra, amely jól mutatja a korszak mentalitását és pénzközpontú szempontrendszerét. Az „irgalmas nénék” tevékenységénél például azzal érvel, hogy tanügyi tevékenységüket ingyen végzik, a kórházakban pedig csak tizennégy korona bérért dolgoznak, szemben a harminc koronás juttatásért tevékenykedő nővérekkel, amely akár „*évi ötvenezer korona megtakarítást is jelenthet*”. A lazaristák esetében kiemeli az irgalmas nővérek lelki vezetésében való szerepüket. Megemlíti, hogy eddig személyesen ő végezte ezt a feladatot, de „*lévén más hivatalos foglalkozása*” nem győzte ezt a munkát. A Piliscsabán – József főherceg által 1897-ben – letelepített lazaristák segítettek a munkában, hetente jártak be a fővárosba. A cikkében negyven magyar lazarista rendtagot említ.⁴⁹ Medits Nándor piliscsabai házfőnök 1899-ben írja, hogy: „*Budapesten minden héten több mint száz irgalmas nénét gyóntatunk és számukra nem ritkán konferenciákat tartottunk.*”⁵⁰ A szerkesztőség éles megjegyzéseket közölt a levél után, melyben az „irgalmas nénéket” is magyarellenesnek tekintette, mivel szerintük az iskolákban és a kórházakban a grazi szellemiséget közvetítik. A piliscsabai rendház felállítását pedig „József főherceg tájékozatlanságának” köszönheti létezését, aki nem sejtette, hogy „idegeneket” honosított, mert hiába magyar származású lazaristákról van szó, ha osztrák környezetben nevelkedtek.⁵¹ A tiltakozás végül az 1901. október 16-án hozott határozat felülvizsgálatához vezetett. Az 1901. november 25-én és 26-án tartott rendkívüli közgyűlésen elutasították a korábban megszavazott százezer forint értékű, segélyt.⁵² Kérdés, hogy megalapozott volt-e a közvélemény elmarasztaló magatartása az idegennek tartott kongregációval szemben? Egyrészt fontos megemlíteni, hogy a főváros lakosságának jelentős

⁴⁸ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III.

⁴⁹ BUNDALA Mihály, *A „lazaristák” budapesti ügyéről*, *Magyar Szó: Politikai Napilap*, szerk., Dr. PÁLYI Ede, Bp., 1901. október 23., II. évf., 250. szám, 1–2.

⁵⁰ SzfvPL – No. 321. – 2716/1899. (Medits Nándor piliscsabai házfőnök jelentése József főhercegnek a rend 1899. évi működéséről, kelt, 1899. december 18.)

⁵¹ *Magyar Szó: Politikai Napilap*, szerk., Dr. PÁLYI Ede, Bp., 1901. október 23., II. évf., 250. szám, 1–2.

⁵² BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (Tan. ügyosztályi szám: 78286/1901 - I.)

része német anyanyelvű volt, ezt a tendenciát pedig igyekeztek megfordítani a magyar nyelv javára. Másrészt egy ismeretlen lazarista szerzetes kézíratos forrása arról számol be, hogy a korszakban feszült volt a viszony az osztrák és magyar rendtagok között. A szerző elítéli Müngersdorf Vilmos osztrák provinciális (1865–1902) magatartását, aki sérelmezte, hogy „Magyarországon a magyarosodás és nem a német nyelv részesül előnyben.” A Bach-korszak politikáját idéző mentalitása – a forrás szerint – a kiegyezést követően is jellemező maradt, erre utal, hogy József főherceg piliscsabai birtokán létesítendő missziósház megnyitását is elutasította. A főherceg ezért fordult XIII. Leó pápához (1878–1903), az ő közbenjárásával telepítette le a kongregációt.⁵³ Müngersdorf Vilmos azért nem fogadta el a felajánlást, mert szerinte „kevés volt a magyar anyanyelvű rendtag a provinciában.”⁵⁴ A Magyarországon tevékenykedő Irgalmas Nővéreknek pedig – akik szintén az osztrák provincia alá tartoztak – tilos volt magyarul levelezniük és nem láthatta el lelki vezetőjük magyar lazarista atya. Ez tovább magyarázza, hogy Bundala Mihály miért hivatkozik kiemelten az Irgalmas Nővérek lelki vezetésére.⁵⁵ Müngersdorf Vilmos 1902. május 18-án halt meg, ezt követően a magyar anyanyelvű lazaristák ügyét a személye már nem akadályozhatta.⁵⁶

Bundala Mihály nem adta fel a budapesti missziósház ügyét, – mint az Esztergomi Főegyházmegye megbízottja – 1901. július 1-jén építési engedély megadása végett fordult a Tanácshoz.⁵⁷ A tervezett épületről beszámolt a *Religio* című folyóirat is: „A magánépítő bizottság legutóbb tartott ülésén a legnagyobb készséggel adott engedelmet Bundala Mihálynak arra, hogy a IX. kerület Gyep utca, 8719/c és 8720/c hrsz alatt levő telkeken lazaristáknak templomát és kolostorát felépíthesse. Az építésre Hofhauser Antal ismert műépítőnek tervezetét fogadták el.”⁵⁸

Az építési engedélyt a templomra és a kétemeletes rendházra vonatkozó első tervek 1901. augusztus 7-én adták ki, ennek ellenére az építkezés megkezdése elmaradt. A székesfővárosi mérnöki hivatal 1902. augusztus 14-én utasította is a IX. kerületi elöljáróságot, hogy nézzen utána, megtörtént-e az építkezés, vagy sem, mert az engedély elévült.⁵⁹ A

⁵³ FEDELES Tamás, *A Congregatio Missionis magyarországi története (1686–1926) = Tanulmányok Pécs történetéből* 8. Szerk.: FONT Márta, VARGHA Dezső, Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2001, 114–116.

⁵⁴ SzfvPL – Lösch István piliscsabai házfőnök levele Kuthy Istvánnak, Piliscsaba, 1939. május 9. CSÍKY Balázs, *A lazarista atyák piliscsabai működése (1898–1950)*, ... i. m., 1.

⁵⁵ FEDELES Tamás, *A Congregatio Missionis magyarországi története (1686–1926)*... i. m., 2001, 116.

⁵⁶ SzfvPL – No. 321. (Médits Nándor piliscsabai házfőnök levele Városi Gyula székesfehérvári püspöknek (1901–1905), 1902. május 19.)

⁵⁷ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901-III. (Tan. ügyosztályi szám: 44464 / 1901-III.)

⁵⁸ M. Á., *Lazarista templom és kolostor Budapesten = Religio*, 1901. július 27., 60. évf., 8. szám, 64. Az első tervváltozat homlokzati képe: **Melléklet 4. kép**

⁵⁹ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901-III. (Tan. ügyosztályi szám: 10301/1901-Mérnöki Hivatal.)

tervezett, kéttornyos templom megépítésére nem volt elegendő összeg Bundala Mihály kezelésében, így arra kérte Hofhauser Antal budapesti építésszt, hogy a terveket kisebb méretekkkel, szerényebb kivitelezési költséggel rajzolja át. A második, megvalósult tervek 1902. június 10-én kért engedélyt, melyet a középítési, magánépítési albizottság 1902. június 23-án tartott ülésén hagytak jóvá. „Ez alkalommal az építési engedélyi díj az eredeti engedélydíjtól függetlenül 809 korona 30 fillérben állapított meg.”⁶⁰ Míg a korábbi terv esetében nem kértek díjat a közterületből elfoglalt területért, tekintve az épületegyüttes jellegét és funkcióját, a második esetben ezért is pénzt szedtek. Ez részben utalhat a főváros kedvezőtlen anyagi helyzetére, továbbá a szakrális funkció tiszteletének csökkenésére is a kultúrharc időszakában.⁶¹ Bundala Mihály 1902. június 10-én kérvényezte a korábbi építési engedély eddig befizetett összegének visszatérítését, mivel nem az elsődleges tervet valósították meg. A Tanács csak a befizetett díj kétharmadát téríthetné vissza, végül az a megoldás született, hogy a korábban kiadott építési engedélyért befizetett 1204 koronából 272 koronát és 37 fillért visszaaltványoztak, azonban 529 koronát és 30 fillért a másodízben kiadott engedély díjának fennálló részletére fordították.⁶²

Az építkezés előrehaladásáról is vannak dokumentumok, 1903. január 18-án a lazaristák háza és a templom már tető alatt van. „Az oltárokat és a gyóntatószékeket, valamint a sekrestye almáriumait laikus asztalos-testvérek készítik”. Az építkezés befejezéséhez és a belső tér felszereléséhez még körülbelül kilencvenezer koronára van szükség, megközelítőleg annyi hiányzott, amennyit a közgyűlés megszavazott, majd később visszavont.⁶³ A templom tornyának keresztjét 1903. július 2-án, csütörtökön helyezték fel, a keresztszentelést dr. Kohl Medárd (1859–1928) szamoszatai címzetes püspök végezte.⁶⁴

Az elkészült, Gyep utca és Gát utca sarkán épült templom ünnepélyes felszentelésére 1903. szeptember 27-én került sor Páli Szent Vince tiszteletére.⁶⁵ A felszentelésről részletesen tudósított az *Ország-Világ* című hetilap, melyben olvasható, hogy az építést 1902 augusztusában kezdték, továbbá „Szent Vince halálának 238. évfordulóján adták át

⁶⁰ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. **Melléklet 3, 5. kép**

⁶¹ BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III.

⁶² BFL, IV. 1407. b / 52575 / 1901- III. (Tan. ügyosztályi szám: 39154/5268-VII / 1900.)

⁶³ *Esztergom és vidéke*, 1903, január 18, VIII. évf., 3. szám, 5. („A budapesti Lazarista-ház”)

⁶⁴ *Religio*, 1903. július 4., LXII. évf., 2. szám, 16. („Vegyesek”)

⁶⁵ *Kincses Kalendárium 1910-re: A Gyakorlati Élet Általános Útmutatója*, XIV. évf., Bp., Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata Kiadása, VIII. József körút 5. sz., 1910, 413. A templom történetéről és felszenteléséről lásd még: IZSÓF Alajos, *Katholikus Budapest: Kalauz azok számára, akik Budapest katolikus intézményei iránt érdeklődnek...*, Bp., Regnum Marianum, 1904, 38; La ROSÉE Erzsébet, *Budapest Katolikus templomai*, Bp., Szent István Társulat, 1938, 74.; Dr. HORVÁTH Miklós *A történeti templomépítészet Budapesten*, Bp., 1946, 28. ; XANTUS Zoltán, *Ferencvárosi évszázadok*, Bp., 1992 (Helytörténeti füzetek), 1992, 83.

hivatásának.” A felszentelés dr. Kohl Medárd püspök végezte Klinda Teofil esztergomi kanonok és Berger Márk primási szertartó segédletével. A rendház tagjai mellett jelen voltak a lazarista rend grazi és bécsi főnökei, valamint az érdeklődő hívők, „*Az első szentmise alatt a Ranolder Intézet növendékei énekeltek.*”⁶⁶

Az elkészült, döntően neoromán stílusjegyeket mutató Páli Szent Vince-templom főhajója – a félköríves záródású apszisig – megközelítőleg 13,65 méter hosszú és 7,5 méter széles. A templom magassága 14 méter, a két mellékhajó hossza 8,10 méter. A szentély megközelítőleg 4,5 méter hosszú és 3,8 méter széles. A szakrális épület egyik leghangsúlyosabb építészeti eleme a tetőnyergén elhelyezett karcsú huszártorony. A jelenlegi képi programban a főoltáron Kaniziusz Szent Péter, az egyik mellékoltáron Názáreti Szent József, a másikon pedig Szűz Mária gipszszobra látható. A szentély félköríves záródású diadalívén Beszédes László festménye kapott helyet, melyen a magyar vonatkozású szenteket magyaros ruhában ábrázolta, ma már ez nem látható. Az evangéliumi oldal felőli mellékhajóban Tahi-Tóth Nándor félköríves lezárású keretbe foglalt táblaképe van 1942 óta. A kép címe: Bosco Szent János a munkásifjak között.⁶⁷

A lazarista templom és misszióház hitéletével kapcsolatban olvasható, hogy Don Bosco papja, – a Turinból érkezett – dr. Zafféry Károly is tartott itt előadássorozatot 1904. július 17-én és 19-én. Az első alkalommal Don Boscóról beszélt, majd július 19-én a lazarista rend alapítóját, Páli Szent Vincét magasztalta.⁶⁸ Vay Péter gróf, pápai protonotárius pedig 1904 szeptemberében tartott konferenciát a lazaristák Gát utcai templomában.⁶⁹

Az első világháború után a rendházban világiak is laktak, főként egyetemi hallgatók, akik nehezen tudtak elhelyezkedni és lakáshoz jutni. Ellátást és szállást kaptak, idővel a rend ezt nem tudta anyagilag fedezni. A nehéz anyagi helyzet következtében „*felvetődött a kérdés, hogy nem volna-e jó vidéken egy házat szerezni, melynek földbirtoka is van,*” hogy kenyérgabonát tudjanak termelni. Ekkor fogalmazódott meg a Gát utcai ház eladásának a gondolata. Az esztergomi főegyházmegye szakértői kilencmillió-kétszázezer koronában állapították meg a Gát utcai épület árát, ez a döbbenetes összeg jól mutatja a pénz teljes elértéktelenedését, mert az ingatlan megközelítőleg hatvanezer korona értékű lehetett.⁷⁰ A

⁶⁶ Ország-Világ: Képes hetilap, szerk., VÁRADI Antal, Dr. FALK Zsigmond, Bp., 1903. október 4., XXIV. évf., 40. szám, 794. („Új templom a fővárosban”)

⁶⁷ Dr. HORVÁTH Miklós *A történeti templomépítéset Budapesten*, Bp., 1946, 28. A *Budapesti Cím-és lakásjegyzék* 1903-tól jegyzi a lazaristákat tulajdonosként a Gát utca 6. szám esetében. Az egykori helyrajzi száma 8819. (=Budapesti Cím-és lakásjegyzék, 15. évf., 1903–1904, 141.)

⁶⁸ *Esztergom és vidéke*, 1904. július 31., IX. évf., 31. szám, 5.

⁶⁹ *Religio*, 1904. szeptember 28., LXIII. évf., 26. szám, 208.

⁷⁰ SzfvPL – Kéziratár – No. 1703/10-b, 1–2. (*Az osztrák-magyar tartomány háza az első világháború után*)

templom 1919-ig a lazarista rend birtokában volt, ezt követően a zselicszentjakabi (lakócsai) apátság vallásalapú birtokaiért cserélték el az esztergomi érseki hatósággal, amelyhez ötven katasztrális hold földbirtok tartozott, így lehetővé tette a növénytermesztést és állattenyésztést. Az eladás miatt a provincia zúgolódott, 1937. október 16-án a ház visszaszerzése is szóba került.⁷¹ Ekkor a Gát utcai épületet hitoktatás céljára használták, majd az 1923. április 21-én létrehozott középső-ferencvárosi plébánia központja lett. Idővel szűknek bizonyult a szakrális tér, ekkor új plébániatemplomot emeltek, mely megörökölte az eredeti épület titulását. A Hallér téri piac helyén felépült – Fábián Gáspár építész tervei szerint kivitelezett – Páli Szent Vince-templomot Serédi Jusztinián hercegprímás 1936. október 18-án szentelte fel. A plébánia átköltözése után, a Gát utcai épület titulását megváltoztatták, Kaniziusz Szent Péter (1521–1597, ünnepe: december 21.) nevét vette fel. Az új névadó szent szobrát Lőrinc István szobrászművész készítette, felszentelésére 1936. november 2-án, vasárnap került sor.⁷² Az új plébániatemplom főhomlokzatának architektúrája átvette a Gát utcai templom homlokzatának kerek osztásokkal tagolt rózsablakát, valamint az oromzati lezárása is hasonló. A Gát utcai épület a Katolikus Iparos és Munkás Ifjak Országos Egyesületének központi székházaként üzemelt 1941-től az 1948-as államosításáig. Az épületegyüttes jelenleg általános iskolaként funkcionál.⁷³

A Congregatio Missionis jelenlegi budapesti központi háza (XI. kerület, Ménesi út 26.)

A Ménesi úti telek az 1910. április 11-én keltezett adásvételi szerződés alapján került a „Lazaristák Missió Áldozárok Congregációja” tulajdonába. A telek vételára hetvenezer korona volt.⁷⁴ A *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék* 1911-től jegyzi a lazarista rendet az ingatlan tulajdonosaként.⁷⁵

A telekkönyvi bekebelezést megelőzően a lazarista rend nevében Hofhauser Antal (1857–1923) budapesti műépítész 1907. április 20-án kelt levélben kérelmezte az építési

⁷¹ SzfvPL – Kézirattár – No. 1703/10-b, 3, 18. (*Az osztrák-magyar tartomány házai az első világháború után*)

⁷² *Képes Pesti Hírlap: a Pesti Hírlap napi melléklete*, szerk., LÉGRÁDY Károly, Bp., 1936. október 25. vasárnap, LVIII. évf., 245. szám, 2.; SzfvPL – Kézirattár – No. 1703/10-b, 3, 18. (*Az osztrák-magyar tartomány házai az első világháború után*)

⁷³ GÖNCZI Ambrus, WINKELMAYER Zoltán, „Üdvözlét a Ferencvárostól”: *Ferencváros régi képeslapokon*, Bp., Ferencvárosi Önkormányzat, 2007, 48–49.

⁷⁴ BFL, Telekkönyv, XV. 37. a / Duna jobb parti rész (továbbiakban DJP) 9665 telekkönyvi betétszám (továbbiakban: tbsz.) 1–2. Egykori helyrajzi számai: 13337/2/1c, 13338/3/a, valamint 13448/1. A telekkönyv 1921. augusztus 31-én kelt bejegyzésétől datálható a ma is használatos 4957 új helyrajzi szám. Az ingatlan korabeli címe: I. kerület, Ménesi út 18. A telekkönyvi betét két házat említ kápolnával és kerttel, melyek mérete 802³⁰/₁₀₀ négyszögöl. Az épület tervrajzai: BFL, Tervtár, XV.17. d. 329 / 4957 hrsz.

⁷⁵ *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*, 23. évf., Bp., Franklin-Társulat, 1911. 50. o.

engedély megadását, leveléhez hat tervrajzot mellékelte.⁷⁶ Az 1907. május 21-én kelt előadói ív véghatározatában megadta a kért engedélyt a tervezett rendház és kápolna felépítésére.⁷⁷ A terveket elfogadták, de a kivitelezésre később került sor. Medits Nándor lazarista rendfőnök nevében Szuchy János építőmester kérelmezte újból az építési engedélyt a korábbi tervekre 1910. május 20-án.⁷⁸ A kérvényhez csatolták, az Irgalmas Nővérek magyarországi főnöknőjének, Sebők Vilmának a nyilatkozatát is, melyben hozzájárul az építkezésekhez, megjegyzi, hogy a „*lazaristák tulajdonjogi telekkönyvi átírása most van folyamatban.*”⁷⁹ A Főváros Tanácsa 1910. június 14-én másodízben is megadta a kért építési engedélyt.⁸⁰

A mai Ménesi út 26. szám alatt felépített Lazarista központi Rendház kápolnájának védőszentje – valamint a főoltár központi alakja – Szent Gellért püspök (980k.–1046. szeptember 24., ünnepe: szeptember 24.),⁸¹ aki Budapest védőszentjeként kiemelt fontosságú, továbbá földrajzi tekintetben a kápolna elhelyezkedése közel esik vértanúsága színhelyéhez is. A lazaristák tevékenyen részt vettek a szent kultuszának ápolásában, erről tanúskodik például az *Esztergom és vidéke* című folyóirat, amely a következőképpen számolt be Szent Gellért emléknapján tartott eseményekről: „*Az ünnepi szentmisét délelőtt 10 órakor Krywald Ottó dr. prelátus, érseki főbiztos celebrálta fényes segédlettel. Szentmise után körmenet indult a Szent Gellért-kápolnához, a nagy Szent ereklyéjével, melyet a menet közepén Köhler Ferenc dr., a laza-risták házfőnöke vitt, körülvéve a lazarista atyáktól. (...)*”⁸² A főoltáron továbbá Szent István és Szent László király szobra látható. A szentélyben megjelenik a rendalapító Páli Szent Vince (1581–1660, ünnepe: szeptember 27.) szobra is. A hagyományos ikonográfia szerint ábrázolták két gyermekkel, fekete reverendában, fején pedig fekete pileolus látható. A főoltár másik oldalán – egy gyermekkel ábrázolva – Marillac Szent Lujza (1591–1660, ünnepe: március 15.) szobra kapott helyet.

Egy ismeretlen lazarista szerzetes rendtörténeti kéziratában – egy, 1945. június 5-én kelt bejegyzés szerint – a kápolna hátsó része megsüllyedt. Megoldási javaslatként felmerült, hogy alá kéne támasztani az épületet úgy, hogy az alagsori részben kriptákat alakítsanak ki. A tervezett alátámasztás nem valósult meg, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elvetette azt.⁸³

⁷⁶ BFL, IV. 1407. b /118856/1907-III. 8. (engedélyezési iratok) *Melléklet 6–7.*

⁷⁷ BFL, IV. 1407. b / 118856/1907-III.

⁷⁸ BFL, IV. 1407.b. 57858/1910 – III.

⁷⁹ BFL, IV. 1407. b. 57858/1910.–III.

⁸⁰ BFL, IV. 1407. b. 57858/1910 – III. (Tan. ügyosztályi szám:3262/1910.)

⁸¹ Szent Gellértől lásd: *Szentek élete*, szerk., Diós István, Bp., Szent István Társulat, 2001⁵, 692–694.

⁸² *A főváros Szent Gellért-ünnepe, Esztergom és Vidéke: Társadalmi és kulturális folyóirat*, főszerk., KÖRÖSY László, *LIII.* évf., 1932 október 6., 3.

⁸³ SzfvPL – Kézirattár – No. 1703/10-b (*Az osztrák-magyar tartomány házai az első világháború után*, 27.)

A lazaristáknak 1950 augusztusában – a feloszlást követően – el kellett hagyniuk a rendházat, majd 1953-ban a templom is állami tulajdonba került. Az épületbe a Pest megyei TSZ irodái költöztek, a templom pedig garázként szolgált az autók számára. A rendszerváltást követően sem történt változás, még 1993 júliusában is garázként funkcionált a kápolna. A rend ideiglenesen az Irgalmas nővérek Ménési út 27. szám alatt álló anyaházában működött.⁸⁴ A telekkönyv 1955. évi bejegyzése tanúskodik az épület állami tulajdonba vételéről, ezt követően a Honvédelmi Minisztérium lett az ingatlan kezelője.⁸⁵

Az osztrák mestereknek tulajdonított főoltárt ez idő alatt a rákosligeti plébániatemplomban helyezték el. A rendházában indult a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara 1992-ben, és ott folyt az oktatás 1994-ig, a Piliscsabára való költözésig. A lazarista rend újrászerveződése 1994 márciusától indulhatott meg, amikor a rend lassanként újra birtokba vehette a rendházat és a kápolnát. A rend központi háza jelenleg is a Ménési út 26. szám alatt van.⁸⁶

Hofhauser Antal (1857–1923) budapesti építész munkássága

A budapesti lazarista épületek tervezőjének életműve nem ismeretlen az építészettörténeti szakirodalomban. Édesapja id. Hofhauser Lajos (1823–1891) szintén építész és kőfaragó mester volt, együtt dolgozott Friedrich von Schmidt építésszel a kölni dóm munkálatainál. Aktív tagja volt Budapest műszaki bizottságainak, például alapítója a *Magyar Mérnök-és Építész Egylet*nek, valamint az *Építő Ipar* című szakfolyóiratnak.⁸⁷ Testvérei közül Hofhauser Gyula téglagyárosként tevékenykedett, ami szerepet játszhatott abban, hogy kiemelten alkalmazta homlokzatain – köztük a lazarista épületeken is – a téglaburkolatot. Fontos megemlíteni Hofhauser Ödönt, aki József főherceg uradalmi főtisztja volt, a közvetítésével az építész kapcsolatba kerülhetett a lazaristákat támogató főherceggel.⁸⁸

Hofhauser Antal egyetemi tanulmányait a neves bécsi akadémián végezte (Akademie der Bildung u. Künste), ahol Friedrich von Schmidt (1825–1891) építész tanítványa volt. A mestere mellett lehetősége nyílt a historizmus építészetének tanulmányozására, segédkezett a bécsi Fünfhäus Kirche (1867–1875) és a Rathaus (1872–1883) építkezéseinél is. A neoromán

⁸⁴ KÁTÉ, *A templom még mindig garázs: Feltámadás előtt a lazaristák*, Új Ember, 1993, 49. évf., 27. szám, 4.

⁸⁵ BFL, Telekkönyv, XV. 37. a /DJP 9665 tbsz., 3. és BFL, Telekkönyv, Bp. I. 7846 tbsz. 1–2.

⁸⁶ TÓTH István (interjú), *Romokból épülő provincia: Az újjá- (és újra) szerveződés eddigi eredményei*, Új Ember, 1994, 50. évf., 12. szám, 12.

⁸⁷ *Építő Ipar: Műszaki hetilap*, szerk., NEY Béla, PÁRTUS Gyula, 1891. április 8., XV. évf., 14. szám, 122.

⁸⁸ BFL, VII.2.c - 1891 - 1.0341 (polgári perek, vagyoni per)

és neogótikus stílus elsajátítása után érkezett vissza Magyarországra, ahol főként egyházi épületek tervezésével bízták meg. A Székesfővárosi Iparrajziskola tanára lett 1887-től, majd az igazgatói posztot is betöltötte. Az iskolai kiadványokban említik, hogy tagja az országos iparegyesületnek (*Wiener Bauhütte*), vezetője az építészeti előkészítő osztálynak, valamint tanította az építészeti szakrajzolás és a mértant.⁸⁹ Az Iparrajziskola részt vett az 1906. évi milánói nemzetközi kiállításon, ahol elnyerte a nagydíjat (Grand Prix), e mellett a tanárai közül aranyérmet nyert Hofhauser Antal is.⁹⁰ A kortársak által „templom-építőnek” is nevezett Hofhauser Antal 1923. augusztus 31-én hunyt el.⁹¹

Az ő tervei alapján épült a Szent István Társulat székháza, – amely ma a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Rektori Hivatalának és jogi karának épülete – (VIII. kerület, Szentkirályi utca 28.), valamint a nevéhez fűződik az angyalföldi Karmelita templom és rendház (1898–1899, XIII. ker., Huba utca 12.) tervének elkészítése. Vidéki templomai közül kiemelkedik a bátaszéki (1896–1898) és a békéscsabai (1906–1908) római katolikus templom. A lazaristák Gát utcai – ma Kaniziusz Szent Péter – temploma (1902–1903, IX. ker. Gát utca 2–4.) mellett megalkotta a jelenlegi lazarista központi rendház és kápolna épületét (1907–1908, XI. ker. Ménesi út 26.), valamint az irgalmas nővérek anyaházát és kápolnáját (1905–1906, XI. ker. 25–29.) Az utolsó nagyszabású munkája a domonkos rendi, Rózsafüzér Királynőjéről elnevezett templom és rendház (1912–1919, XIV. Thököly út 58/a).⁹²

Építészetének egyéni vonását a változatos, helyenként geometrikus elemekkel gazdagított nyerstégla homlokzatok alkalmazása jelentette. A téglaburkolatok változatos alkalmazására számos példa található a XIX. századi egyetemes építészetben. Meg kell említeni – többek között – William Butterfield (1804–1900) angol építész, – az ún. Gothic Revival jeles képviselőjét – aki épületein alkalmazott – például az All Saints Margaret Street templom (1850–1859), vagy az oxfordi Keble College (1867–1883) esetében – színes

⁸⁹ Fővárosi községi Iparrajziskola tudósítványa az 1890–1891. tanév végén, szerk., VIDÉKY János igazgató, Bp., Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1891, 19.

⁹⁰ A Székesfővárosi Községi Iparrajziskola 1906–1907. iskolai értesítője, szerk., ÁGOTAI Lajos igazgató, Bp., Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság 1907, 10–11.

⁹¹ Dr. FÁBIÁN Gáspár, *A Szent Domonkos templom és alkotója: Hofhauser Antal (1857–1923)* = Uő., *Nagy magyar építőművészek I.*, Bp., a szerző kiadása, 1936, 51–52. A *Pesti Hírlap* 1923. szeptember 2-án (szerk., CSUKÁSSY József, Bp., XLV. évf., 197. szám, 6.) megjelent számában is megemlékeztek róla.

⁹² WENINGER Ferenc, *Hofhauser Antal emlékezete, Építő Ipar: Építő Művészet*, szerk., dr. FÁBIÁN Gáspár, Bp., 1923. október 5., XLVII. évfolyam, 35–36. szám, 117. lásd még.: MTA BTK MI, Lexikongyűjtemény, jelzet: H 54 (Hoffmann L.-Hojtás); Dr. FÁBIÁN Gáspár, *A Szent Domonkos templom és alkotója: Hofhauser Antal (1857–1923)* = Uő., *Nagy magyar építőművészek I.*, Bp., a szerző kiadása, 1936, 51–52.; DÉRY Attila, MERÉNYI Ferenc, *Magyar Építészet 1867–1945*, Bp., Urbino, 2000, 63, 128.

téglaburkolatot.⁹³ Hofhauser Antal követte mestere, a német származású építész, Friedrich von Schmidt építészeti megoldásait, aki a Congregatio Missionis több jelentős épületét tervezte: Grazban a lazaristák kolostori templomát (1856–1858, Mariengasse 24.), Bécs 7. kerületében (Neubau) álló lazarista rendi templomot (1860–1862) illetve Bécs egyik (18. kerület, Währing) külvárosában található lazarista rendi és plébániatemplomot (1875–1878).⁹⁴ A lazaristák feltehetőleg azonos stílust és lelkületet vártak el Friedrich von Schmidt tehetséges tanítványától, Hofhauser Antaltól, amikor megbízták a budapesti épületek tervezésével. A rend szemszögéből döntő érv lehetett a személye mellett, hogy Friedrich von Schmidt 1891-ben elhunyt, így nem kérhették fel a budapesti épületek terveinek elkészítésére, továbbá a magyar anyanyelvű lazaristák preferálhatták a magyar származású műépítést az első hazai rendházuk tervezésekor, ezzel is elhárítva a korabeli közvélemény azon támadását, miszerint tevékenységük nemzetellenes lenne.

Összegzés

A tanulmány három lazarista (Congregatio Missionis, CM) rendházat – a piliscsabai (1897–1898, tervezte ifj. Eggenhofer József esztergomi műépítész, felszentelése: 1898. április 24., titulusa: Csodás Érem), valamint a Hofhauser Antal (1857–1923) tervezte két budapesti, IX. ker. Gát utca 2–4. (1902–1903, felszentelése: 1903. szeptember 27., titulusa: Páli Szent Vince, ma Kaniziusz Szent Péter-templom) és a XI. ker. Ménesi út 26. (1907–1908, titulusa Szent Gellért) – vizsgálta a XIX. és XX. század fordulóján. Ezek a misszióházak alkották az 1920-ban megszervezett viceprovinciát. A piliscsabai ház esetében az ikonográfia és a szenttiszelet egymásra épülő rétegei kerültek fókuszba. Részletesen tárgyalta a Bundala Mihály (központi papnevelő lelkiigazgatója) nevéhez köthető fővárosi letelepedés (1898–1902) szekularizáció és kultúrharc miatti nehézségeit. Az elsőként kérvényezett, – IX. kerület Tüzoltó, Telepy és Ernő utcák által határolt telkeken – az építés meghiúsult. 1900 tavaszán vették meg a IX. kerület Gyep utca 15 és 17. szám alatti telkeket (ma Gát utca 2–4). Hofhauser Antal – mestere: Friedrich von Schmidt német származású építész, aki a Congregatio Missionis több

⁹³ CURL, James Stevens, *Butterfield, William, A Dictionary of Architecture and Landscape Architecture*, 2000, Retrieved March 01, 2015, Encyclopedia.com: <http://www.encyclopedia.com/doc/1O1-ButterfieldWilliam.html>

⁹⁴ Életrajzt lásd. KRAUSE, W. *Schmidt, Friedrich Frh. von (1825–1891), Architekt = Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 (ÖBL)*, Band 10, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1994, 262–263, műveit lásd: *Schmidt, Friedrich von, Architektenlexikon, Wien, 1770–1945*, Herausgegeben vom Architekturzentrum Wien, Wien, 2007.

internetes elérés <http://www.architektenlexikon.at/de/555.htm> a letöltés ideje, 2015. február 1.

épületét tervezte – első, kéttornyos tervváltozatát (1901. augusztus 7.) anyagi okok miatt vetették el. Az építési engedélyt a második, megvalósult tervekre 1902. június 23-án kapták meg. A nehézségek (például a *Magyar Szó* hasábjain folytatott vita, a százezer korona segély ügye) után 1903-ban sikerült felépíteni az első budapesti rendházat, amely 1919-ig a rend kezelésében maradt. A jelenlegi, XI. kerület, Ménesi út 26. szám alatti központi rendházat (1907 és 1910) Szent Gellért püspök tiszteletére szentelték fel, 1953-ig maradt a lazaristák kezelésében, majd 1994 márciusától kezdve a rend ismét birtokba vehette.

Resume

The study examines three Vincentinian (Congregatio Missionis, CM) houses in regards of History of Art and Society on the turn of the 19th and 20th centuries: one in Piliscsaba (1897-1898, designed by József Eggenhoffer Jr., an architect from Esztergom, opened on 24 April 1898 and dedicated to the Miraculous Medal, two in Budapest, designed by Antal Hofhauser (1857-1923), one of them at 2-4 Gát street, in the 19th district (1902-1903, opened on 27 September 1903, dedicated to St. Vincent de Paul, today it is the church of St. Peter Canisius), the other one in 26 Ménesi street, in the 19th district (1907-1908, dedicated to St. Gerard Sagredo). These missionary houses constituted the vice province organized in 1920. Resulting from the destruction of the records of the Order in 1950, the study is based on documents kept in the Budapest City Archives (papers of building and authorization) and in the Székesfehérvár Bishopric Archives (documents on the history of the Order), and on contemporary learned journals. The study covers in detail the difficulties of settlement in the capital city owing to secularization and the Kulturkampf on the example of the Vincentinian house and church in Gát street. Mihály Bundala, spiritual director of the diocesan seminary, played the most important role in this process. It also mentions the life-work of Antal Hofhauser, the architect of the Vincentinian buildings in the capital.

Melléklet

1. A lazariszta első magyar rendháza és kápolnája Piliscsabán (1897–1898)⁹⁵

⁹⁵ .Zempléni Múzeum, Szerencs, jelzete: 79088. (képeslap, a postázás dátuma: 1936. december 29.) interneten elérhető: <http://postcards.hungaricana.hu/hu/265319/?query=SZO%3D%28piliscsaba%20lazarista%29>
a letöltés dátuma: 2015. január 3. 15:30.

2. A piliscsabai kápolna főhomlokzata⁹⁶

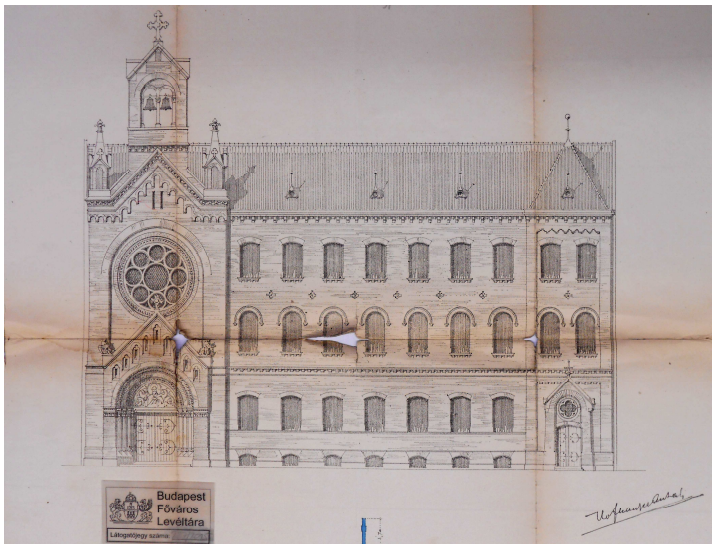
3. Budapest, IX. ker., Gát utca 2–4. (1902–1903)⁹⁷

4. Gát utcai misszióház és templom első terve,
Hofhauser Antal (1901. augusztus 7.)⁹⁸

⁹⁶ Zempléni Múzeum, Szerencs, jelzete: 0167221.(képeslap) interneten elérhető:
<http://postcards.hungaricana.hu/hu/74409/?query=SZO%3D%28piliscsaba%20k%C3%A1lpolna%29> , a letöltés dátuma: 2015. január 3. 15:45.

⁹⁷ Zempléni Múzeum, Szerencs, jelzete: 0116019. (képeslap, a postázás dátuma:1906.szeptember 18.)
<http://postcards.hungaricana.hu/hu/23207/?query=SZO%3D%28lazarist%C3%A1k%29> a letöltés dátuma: 2015. január 3. 15:52.

5. A Gát utcai kápolna és rendház második terve, Hofhauser Antal (1902. augusztus 2.)⁹⁹

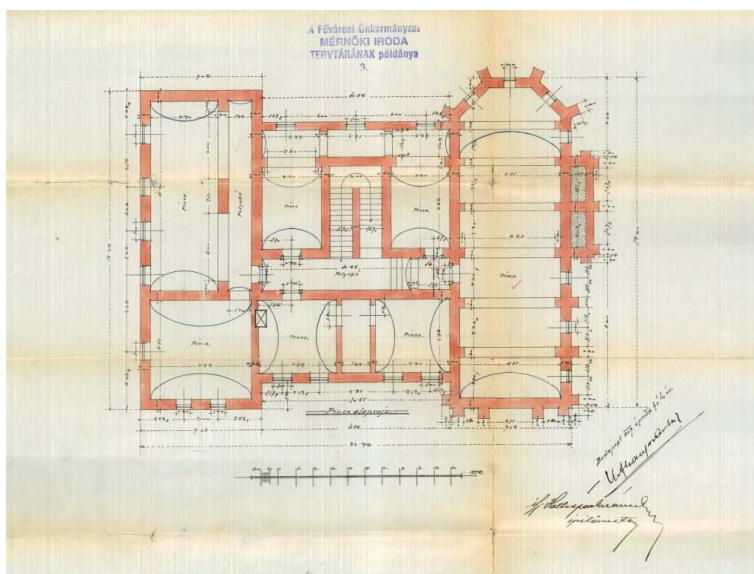

6. A Budapest XI. kerület, Ménesi út 26. szám alatt álló központi ház homlokzati terve, készítette: Hofhauser Antal (1907. április 4.)¹⁰⁰

⁹⁸ BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/37716/2 hrsz. (a szerző saját fényképfelvétele)

⁹⁹ BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/37716/2 hrsz. (a szerző saját fényképfelvétele)

¹⁰⁰ BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/4957 hrsz. 4. fólió

7. A Budapest XI. kerület, Ménesi út 26. szám alatt álló központi ház alaprajza, készítette: Hofhauser Antal (1907. április 4.)¹⁰¹

¹⁰¹ BFL, Tervtár, XV.17. d. 329/4957 hrsz. 4. fólió.